

Ю. О. Петрончак

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
канд. юрид. наук

ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

© *Петрончак Ю. О., 2015*

Здійснено доктринальний аналіз феномену поведінки особи, зокрема запропоновано сучасну класифікацію наукових підходів щодо його пізнання та розуміння, зокрема з погляду концепції юридичних поглядів.

Ключові слова: доктрина, діяльність, особа, науковий підхід, поведінка, правовий персоналізм, феномен.

Ю. О. Петрончак

ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОВЕДЕННЯ ЛИЦА

Проведен доктринальний аналіз феномена поведення лица, в частности, предложена современная классификация научных подходов относительно его познания и понимания, в том числе, с точки зрения концепции юридических взглядов.

Ключевые слова: доктрина, деятельность, лицо, научный подход, поведение, правовой персоналізм, феномен.

Y. O. Petronchak

DOCTRINAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON PERSONAL CONDUCT

The social phenomenon of person behaviour is investigated in the article, in particular, modern classification of scientific approaches is offered in relation to his cognition and understanding.

Key words: doctrine, activity, person, behaviour, scientific hike, legal personalizm, phenomenon.

Постановка проблеми. Доктринальні аспекти соціального розвитку особи вічні. Входження людини в суспільство здійснюється через різні соціальні спільності: соціальні групи, соціальні інститути, соціальні організації. Скільки існує людина, стільки вона й намагається вдосконалити суспільство, в якому перебуває, а воно, своєю чергою, споконвічно прагне впливати на її внутрішній світ. Людина стає, таким чином, не тільки елементом соціальної системи, але і сама становить систему, що має найскладнішу структуру. Людина стає особою – цілісністю соціальних властивостей людини, продуктом суспільного розвитку і включенням індивіда в систему соціальних відносин за допомогою активної діяльності та спілкування [1, с. 64].

Особа – людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються [2, с. 200].

Аналіз досліджень даної проблеми. Доктринальні підходи вказують на наявність декількох концепцій щодо розуміння цього поняття: психодинамічної (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер), еґо-теоретичної (Е. Еріксон, Е. Фромм), диспозитивної (Р. Кеттел, Г. Айзенк), біхевіористичної (Дж. Уотсон, Б. Скіннер), соціально-когнітивної (А. Бандура, Дж. Роттер), гуманістичної (А. Маслоу), феноменологічної теорій (К. Роджерс). Утім, всі вчені вважають, що поняття “особа” виражає неподільність, цілісність і особливості конкретного суб'єкта, що виникають вже на ранніх рівнях розвитку життя [3, с. 509]. З огляду на вищенаведене, **метою статті** було обрано з'ясування змісту понять “особа” та “поведінка” з погляду представників розмаїття наукових підходів, насамперед юридичних.

Виклад основного матеріалу. Особа як цілісність – це продукт соціобіологічної еволюції під час якої відбувається не лише процес диференціації органів і функцій, але також і їх інтеграція, їх взаємне “злагодження”.

Особа – це насамперед генотипне утворення. Але його формування продовжується, як відомо, і в онтогенезі, прижиттєво. Тому в характеристику особи входять також властивості та їх інтеграції, що складаються онтогенетично. Йдеться про виникаючі “сплави” вроджених і набутих реакцій, про зміну наочного вмісту потреб, про доміанти поведінки, що формуються.

Особа формується під впливом двох основних факторів:

- 1) індивідуальних вроджених властивостей;
- 2) соціального середовища, що впливає на людину.

На соціальний характер категорії “особа” вказують такі її риси:

- 1) розумність, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення. Ця ознака зумовлює можливість упорядкування процесу спілкування суб'єктів;
- 2) свобода, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки;
- 3) індивідуальність, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних. Саме це надає можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві;
- 4) відповідальність, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб. Ця риса забезпечує певне співвідношення власної поведінки з інтересами суспільства та її самооцінку відповідно до існуючих стандартів [3, с. 314].

Безумовно, суспільні відносини є важливим фактором впливу на особу. Однак особа не формується пасивно, вона є активним суб'єктом. Соціальну природу особи визначають такі компоненти її структури, як свідомість, воля, можливість діяльності [4, с. 280].

Свідомість є цементуючим елементом, що відображає можливість усвідомлювати дійсність, керувати своїми вчинками. Відсутність самосвідомості особи не надає можливості говорити про наявність особи.

Воля як компонент структури особи характеризується як можливість вибору діяльності та досягнення певної мети.

Діяльність пов'язується з можливістю використання інтелектуальної та фізичної енергії для досягнення певного результату. Доволі часто поняття і терміни “поведінка” та “діяльність”, коли діяльність розглядається як система поведінки, розглядають в аналогічному розумінні [5, с. 201].

Діяльністю є специфічно людська форма цілеспрямованого відображення і перетворення світу, джерело виникнення культури, становлення соціальної організації і формування особистості [6, с. 95]. Категорії “поведінка” та “діяльність” відмінні, категорія “поведінка” є вужчою, аніж категорія “діяльність”, оскільки “діяльність” має перетворювальний характер, а тому не завжди піддається зовнішньому спостереженню. Поведінка є формою діяльності, її зовнішнім аспектом [7, с. 180].

Отож, поведінку особи інтерпретують як зовнішнє вираження діяльності, в якому виявляється конкретна позиція людини, її установка.

Поведінка особи – форма перетворення діяльності в реальну дію. Завдяки поєднанню універсальних властивостей дає можливість виокремити її в окремий соціальний феномен.

Отож, феномен – незвичайне, рідкісне, виняткове явище або факт. За визначенням Канта, феномен – будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі чуттєвого досвіду, на протипагу слову ноумен, що означає явище, зрозуміле розумом [8, с. 211].

Термін “феномен” зрідка вживається як синонім терміна “явище”. Втім, на нашу думку, явище – категорія, що відображає зовнішні властивості, процеси, зв'язки предмета, які даються пізнанню безпосередньо в формах живого споглядання – характеризує зовнішню сутність поведінки особи, не повною мірою розкриваючи та передаючи унікальні властивості цієї категорії. Саме тому, поведінка особи – явище, котре спостерігаємо, водночас феномен – явище, яке досліджуємо.

Феномен поведінки особи – багатогранне полідисциплінарне поняття, оскільки є предметом дослідження низки гуманітарних наук. Отже, сутність поведінки вивчають філософи, психологи, соціологи, юристи тощо.

У філософії феномен поведінки особи визначається як процес взаємодії живих істот із довкіллям, а поведінка особи визначається як здатність до діяльності у матеріальній, інтелектуальній та соціальній сфері життя [9, с. 200].

Говорячи про концепцію наукових поглядів на феномен поведінки особи, варто зазначити, що одним із першим наукових підходів до її пізнання та розуміння був біологічний, наступними – психодинамічний та біхевіористичні течії в психології.

Соціальні ж підходи до феномену поведінки особи характеризуються розмежуванням понять “поведінка” та “соціальна поведінка”. Остання ж розглядається як поведінка особи, що формується, розвивається, проявляється в умовах суспільного життя, а тому має соціально зумовлений характер [10, с. 418]. Отже, соціальну поведінку особи можна трактувати як систему або сукупність таких взаємопов'язаних дій і учинків особи, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, обов'язками та формами суспільного життя. Тут процес соціалізації – один із основних елементів формування поведінки особи, під час якого вбачається здатність особи адаптуватися до системи соціокультурних норм суспільства [11, с. 300].

Соціалізація – становлення особи – процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, що дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві [12, с. 155].

Шлях соціалізації особи – це життєвий шлях від народження до старості, від системи із зародковими елементами свідомості до системи з розвинутою свідомістю та самосвідомістю. Існують певні розбіжності у визначенні тривалості процесу соціалізації. Деякі науковці вважають, що він триває все життя, інші, особливо представники школи психоаналізу, – що лише у дитинстві, а деякі – що у дитинстві, підлітковому віці та юності, тобто охоплює період підготовки до активного входження особи у систему соціальних інституцій суспільства. Соціалізація охоплює такі стадії, як:

- 1) засвоєння правових і моральних норм, що регламентують поведінку особи, та їх інтеріоризація у формі совісті;
- 2) формування соціогенних потреб, що детермінують діяльність особи;
- 3) створення комплексної багатоцільової полімотиваційної програми життєдіяльності.

Під час формування особи в нормальних умовах соціалізації правові норми приймаються нею і стають звичними межами поведінки. В особи розвивається механізм соціального регулювання, під яким розуміється звична готовність чинити і діяти в конкретній обстановці певним чином [14, с. 5].

Поняття та процес соціалізації є важливим не лише в контексті одного із засобів формування поведінки особи, але і як чинника, що детермінує явище суб'єктності та правосуб'єктності. Суб'єктність особи визначається її включеністю в технологію певної соціальної системи. Це означає, що кожна соціалізована особа долучена до системи соціальних інституцій, і її діяльність регламентована їх нормативними документами. Суб'єктність є значною мірою правосуб'єктністю, оскільки, по суті, це “моралесуб'єктність”, що включає в себе правосуб'єктність як складову. Ідеться про те, що правова норма як модель поведінки особи є водночас моральною, а особливість її полягає саме в тому, що правопорушення тягне за собою карні санкції з боку держави і права.

Багатозначність поняття “поведінка” в суспільних науках значною мірою позначилась на його тлумаченні у правових вченнях. Право – один із найважливіших інструментів управління поведінкою особи. Встановлюючи, регулюючи та охороняючи суспільні відносини, воно виконує активну, творчу роль, сприяючи вирішенню проблем соціуму.

У цьому сенсі логіка диктує нам таке визначення права: право – це вимога достойної поведінки й обов'язок такої поведінки. Філософсько-правовий варіант термінології: право – це єдність егоїзму та альтруїзму; теоретико-правовий варіант термінології: право – єдність прав (дозволів, суб'єктивних вимог) і обов'язків (наказів, настанов). Твердження говорить про те, що особа не може легітимним (цивілізованим) чином забезпечити безпеку своїх інтересів інакше, як тільки визнаючи таке ж право для інших. Через права людина – егоїст, через обов'язки – альтруїст, а через їх єдність – соціалізована особа.

Отже, вимога до належної поведінки, погоджена із власним обов'язком до такої поведінки. За наявності такого “суспільного договору”, укладеного на основі взаємних зобов'язань, особа набуває “ближнього” як колегу, партнера, помічника для охорони й реалізації своїх прав. Право стає механізмом, що здатний створювати суспільне благо: узгоджувати користь однієї особи з іншою і, таким чином, досягати і підтримувати в суспільстві соціальну згоду і співробітництво [15, с. 45]. Саме завдяки такій діяльності право здатне на соціалізацію й гуманізацію соціальних відносин.

Зазначений вище тип правового розуміння є характерним для більшості демократичних суспільств сьогодення та чи не найбільш актуальним для галузі формування поведінки особи. Така наукова течія отримала назву правового персоналізму.

Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософської та правової думки є М. Бердяєв, Е. Брайтмен, Ж. Лакруа, П. Рікер. Їх поєднує розуміння особи як первинної реальності та вищої духовної цінності, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [16, с. 600].

Правовий персоналізм розглядає право насамперед, як таке, що виникає не із державної волі, а із природних потреб людини та еквівалентності обміну послугами між вільними та рівноправними особами. Він ґрунтується на моделі чотирьох аксіом: пріоритетності особи; недостатності особи для реалізації всього різноманіття власних інтересів власними силами; спілкування як обміну послугами – засобу подолання такої недостатності особи; еквівалентності такого обміну.

Водночас, будь-яке правове розуміння, зокрема концепція правового персоналізму відносять до поведінки тільки ту людську активність, яка характеризується певними юридичними ознаками. Право оперує лише із соціально значущими актами поведінки. Вчинки ж, що спрямовані на природні (фізичні, біологічні) об'єкти, за умови, якщо вони не впливають на соціальні відносини, не цікавлять правову систему [17, с. 88]. Право регулює поведінку особи саме в соціальних цілях та інтересах.

Отже, правове розуміння поведінки охоплює не будь-яку активність особи, а обмежується трьома критеріями:

- 1) її соціальною значимістю, про яку йшлося вище;
- 2) її вираженням на зовні, в формі конкретних дій;
- 3) усвідомленістю таких дій.

Доволі важливим для права моментом є обмеження поняття “поведінка” її вираженням назовні (на відмінну від психології, де досліджується не лише зовнішня, а й внутрішня діяльність особи). Зовнішня поведінка особи виражається в практичних діях, є вербальною або ж документальною.

Третє обмеження поведінки особи в праві – свідомість поведінки. Право виокремлює лише ті елементи, що можуть знаходитися під контролем свідомості і волі особи. Відтак, поведінка в юридичному значенні становить лише такі вчинки свідомої особи, що досягла зазначеного віку, яким передуює свідомий вольовий вибір, котрий включає розуміння соціального значення вчинку і передбачення його наслідків. Поведінка, що не піддається контролю зі сторони вольових та інтелектуальних механізмів особи, не може регулюватися правом й, зокрема, не може тягнути юридичної відповідальності – вона була б беззмістовною [18, с. 340].

Висновки. Резумуючи вищенаведене, варто зазначити, що з погляду правового персоналізму поведінка особи, яка регулюється правом, – це насамперед та поведінка, що передбачена в правах і обов'язках учасників правовідносин – містить вступ у правовідносини, їх реалізацію, зміну чи припинення правовідносин. Зв'язок поведінки із правовідносинами наочно підтверджує те, що

жодна юридично значима поведінка не є ізольованими вчинками однієї особи, що здійснюється в відриві від поведінки інших осіб чи суспільства загалом. Юридично значуща поведінка – це форма соціальної взаємодії осіб, колективів та інших соціальних спільнот. Це “клітина” складної системи суспільних відносин, що існують та розвиваються в соціумі.

1. Ферреоль Ж. Социология. Терминологический словарь / Ж. Ферреоль. – СПб.: Питер, 2003. – 160 с.
2. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанський. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.
3. Крейн У. Теория личности / У. Крейн. – СПб.: Прайм – Еврознак. – 2002. – 509 с.
4. Зайчук О. В. Теорія держави і права / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 545 с.
5. Спиркин А. Г. Основы философии / А. Г. Спиркин. – К.: Політична література, 1988. – 354 с.
6. Пилипенко В. Е. Социальная регуляция трудового поведения (социологический анализ) / В. Е. Пилипенко. – К., 1993. – 294 с.
7. Ольшанский В. Б. Психология практикам / В. Б. Ольшанский. – М.: Тривола, 1996. – 545 с.
8. Социальная психология: краткий очерк [под. общ. ред. Г. П. Предвечного и Ю. А. Шерковина]. – М.: Политиздат, 1975. – 261 с.
9. Матюхіна О. А. Словник філософських термінів / О. А. Матюхіна, Є. Ф. Слостенко, С. М. Ягодзінський, Л. В. Каднікова, Л. І. Мокляк. – К.: НАУ, 2004. – 808 с.
10. Філософський словник. [за ред. В. І. Шинкарука] – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
11. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір / Т. З. Гарасимів. – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 524 с.
12. Дюркгейм Э. Социология, ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм [пер. с фр., составл., послесл. и примеч. А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
13. Мудрик А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик – М.: – 2007. – 213 с.
14. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід / В. Т. Циба. – К.: МАУП, 2000. – 145 с.
15. Вайшвила Альфонсас. Личность и правовое регулирование: творческие поиски / Вайшвила Альфонсас. – Луганск, 2006. – 149 с.
16. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник [за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача та ін.]. – Х.: Рубікон, 1997. – 600 с.
17. Кудрявцев В. И. Право и поведение / В. И. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – 211 с.
18. Павлов И. Я. Сборник сочинений / И. Я. Павлов. – М.: АН СРСР, 1963. – Т. 2. – 410 с.